

ره آغاز دانشگاه

نگاه تاریخی به سیر تکوین دانشگاه تهران

(از تأسیس تا انقلاب اسلامی)

| سید محسن حبیبی با همکاری علی سبحانی |

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

بسم الله الرحمن الرحيم

رَه‌آغاز دانشگاه
نگاهی تاریخی به سیر تکوین دانشگاه تهران
(از تأسیس تا انقلاب اسلامی)

دفتر پژوهشهای فرهنگی

تهران پژوهی / ۱۵

رَه‌آغاز دانشگاه

نگاهی تاریخی به سیر تکوین دانشگاه تهران
(از تأسیس تا انقلاب اسلامی)

سیدمحسن حبیبی

استاد دانشگاه تهران

با همکاری علی سبجانی

حبیبی، سید محسن، ۱۳۲۶ -

ره آغاز دانشگاه: نگاهی تاریخی به سیر تکوین دانشگاه تهران (از تأسیس تا انقلاب اسلامی) -
سید محسن حبیبی: با همکاری علی سبحانی - تهران: دفتر پژوهشهای فرهنگی، ۱۳۹۸.
۱۳۶ ص: مصور، جدول - (تهران پژوهی: ۱۵)

ISBN: 978-964-379-459-0

فهرستوبیسی براساس اطلاعات فیبا.

عنوان: نگاهی تاریخی به سیر تکوین دانشگاه تهران (از تأسیس تا انقلاب اسلامی).

۱. دانشگاه تهران - تاریخ - الف. سبحانی، علی، ۱۳۶۸ - ب. دفتر پژوهشهای فرهنگی - ج. عنوان.

۳۷۸/۵۵۱۲۲

۱۳۹۸ ۲/۹ ح/ ۴۵۴ LG

۵۴۷۳۰۹۰

کتابخانه ملی ایران

ISBN: 978-964-379-459-0

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۳۷۹-۴۵۹-۰

• ره آغاز دانشگاه: نگاهی تاریخی به سیر تکوین دانشگاه تهران

(از تأسیس تا انقلاب اسلامی)

• سید محسن حبیبی با همکاری علی سبحانی

• The Genesis of the University

A Historical Look at the Development Process of the University of Tehran
(From its Foundation to the Islamic Revolution)

• S. Mohsen Habibi

with Collaboration Ali Sobhani

• ویراستار: میترا طاهری لطفی

• طراح جلد و صفحه‌آرا: فریده داورزنی

• شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه • چاپ اول: ۱۳۹۸

همه حقوق محفوظ است. هرگونه تقلید و استفاده از این اثر به هر شکل بدون اجازه کتبی
دفتر پژوهشهای فرهنگی ممنوع است.

دفتر پژوهشهای فرهنگی

مراکز اصلی پخش و فروش:

• دفتر و فروشگاه مرکزی: تهران، خیابان کریم خان زند، خیابان ایرانشهر شمالی، کوچه باقری قصرالدشتی،

شماره ۵: کدپستی: ۱۵۸۴۷۴۷۹۱۳ صندوق پستی: ۱۵۸۷۵-۴۶۹۱

تلفن: ۸۸۲۱۳۶۴ دورنگار: ۸۸۳۰۲۴۸۵

تلفن‌های فروش: ۰۹۳۵۲۴۷۹۸۴۷، ۸۸۸۴۹۴۶۱

پست الکترونیک: lahze1386@gmail.com فروش الکترونیک: www.iranculturalstudies.com

• پخش مرکزی: تهران، میدان انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، نبش خیابان شهید وحید نظری، شماره ۲۵۵.

تلفن: ۶۶۴۱۷۵۳۲، ۰۹۱۲۲۱۷۷۶۷ دورنگار: ۶۶۹۵۰۱۴۶

یادداشت

این روزها بحث از هویت شهرها فراوان شنیده می‌شود. شهروندان در هر نقطه‌ای از زمین، در پی کشف و شناخت هویت خود و مکان و زمانی هستند که در آن زندگی می‌کنند. اهل یک شهر یا کشور بودن، یعنی خود را متصل و متعلق به تاریخ و مکان و فضای آن شهر و کشور دانستن و آن را بخشی از خود به شمار آوردن. تلاش هر فرد برای شناخت هویت خود، از سویی نسبت او را با دیگری مشخص می‌کند و از دیگر سو او را وادار به شناختی عمومی از جهان پیرامونش، تاریخش، خاطراتش، موایشش، احساساتش، ارزش‌ها، مفاهیم، بزرگان و مشاهیر و خصوصیات جمعی محیط زیستش می‌سازد. «هویت» مرتبط با شهر، شهروندان یک شهر را از غیر شهروندان متمایز کرده و حس مسئولیت «شهروندی» برای «ساکنان» ایجاد و آستانه تمیز میان «ساکن» یک شهر با «شهروند» یک شهر را ترسیم می‌کند.

اما شهرها را در این عصر، بدون مشارکت آگاهانه شهروندان نمی‌توان اداره کرد و اصولاً توسعه در هیچ عرصه‌ای را بدون مشارکت مردم هر شهر نمی‌توان رقم زد. بدیهی است که امر مشارکت مردم تحقق نمی‌پذیرد مگر زمانی که حس تعلقی عمیق نسبت به مکانی که در آن زندگی می‌کنند، داشته باشند. اما حس تعلقی نسبت به مکان زندگی، زمانی می‌تواند ایجاد شود که نسبت به شخصیت و هویت آن مکان شناختی کافی نزد شهروندان به وجود آمده باشد. به عبارت دیگر، بدون شناخت کامل ابعاد مختلف یک شهر، نمی‌توان انتظار وقوع مشارکت آگاهانه و مسئولانه شهروندان را در اداره شهر

رَه‌آغازِ دانشگاه: نگاهی تاریخی به سیر تکوین دانشگاه تهران (از تأسیس تا انقلاب اسلامی)

داشت. شناختی که در ابعاد کالبدی و ذهنی از محیط‌های طبیعی، مصنوع و انسانی هر شهر به‌دست می‌آید. محیط‌های طبیعی هر شهر، چون کوه‌ها، رودها، تپه‌ها، دشت‌ها، مناظر طبیعی و غیره و محیط‌های مصنوع چون ابنیه، مجموعه‌های شهری، محله‌ها، خیابان‌ها، پیاده‌راه‌ها، میدان‌ها، پُل‌ها، بناهای اداری، آموزشی، نظامی و مانند آن و محیط‌های انسانی همراه با تنوع زبانی، دینی، مذهبی، نژادی، قومی، عقاید و آداب و رسوم، پاره فرهنگ‌ها، آیین‌ها، مراسم، رویدادهای ملی و مذهبی و غیره هستند. مجموعه این محیط‌ها، محتوای هویت یک شهر را تعیین و توضیح می‌دهد و تفاوت هویتی میان شهرهای مختلف و نیز شهروندان آنها را رقم می‌زند.

اما کلان‌شهر تهران که در تمامی وجوه خود موضوع مجموعه «تهران‌پژوهی» است، همان‌گونه که در کالبد و بافت، بنا به بنا و محله به محله متفاوت و متنوع شده، در ترکیب جمعیتی و پاره فرهنگ‌های موجود در جامعه نیز متنوع و متکثر شده است.

مجموعه کتاب‌هایی که ذیل عنوان «تهران‌پژوهی» منتشر می‌شود، تهران را با تاریخ دیروز و امروز و از مناظر فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و کالبدی مورد مطالعه قرار می‌دهد تا این مجموعه و گستره شناخت آن، دستمایه‌ای باشد برای آنهایی که به بهبود کیفیت مادی و معنوی زندگی نسل امروز در این شهر می‌اندیشند و نیز برای شهروندانی که در کار ساختن آینده این شهر هستند و دل‌نگران به آن فکر می‌کنند!

دفتر پژوهش‌های فرهنگی

۱۱	پیش‌سخن
۱۵	فصل یکم. پیش‌زمینه‌های شکل‌گیری دانشگاه تهران
۱۵	پیش‌زمینه شکل‌گیری آموزش مدرن در ایران
۱۹	مراکز آموزش عالی نو (مدرن) در ایران
۱۹	• دارالفنون اولین مرکز آموزشی نوگرا
۲۳	• از دارالمعلمین مرکزی و دارالمعلمیات تا دارالمعلمین عالی و دانشسرای عالی
۲۴	• مدارس عالی
۲۷	زمینه‌های سیاسی - اجتماعی شکل‌گیری دانشگاه تهران
۳۳	فصل دوم. شکل‌گیری دانشگاه تهران
۳۳	انگاره‌ها و بررسی‌های اولیه تأسیس دانشگاه تهران
۳۷	تهیه لایحه تأسیس دانشگاه تهران
۳۹	تشکیل سازمان دانشگاه و تدوین اساس‌نامه
۴۲	تأسیس و راه‌اندازی دانشگاه تهران
۴۷	فصل سوم. توسعه کالبدی و سازمانی دانشگاه تهران
۴۷	ساخت و توسعه کالبدی دانشگاه تهران
۴۹	تأسیس و الحاق دانشکده‌ها

رَه‌آغازِ دانشگاه: نگاهی تاریخی به سیر تکوین دانشگاه تهران (از تأسیس تا انقلاب اسلامی)

- ۵۱ ۱. دانشکده طب (پزشکی)، دندان‌پزشکی و داروسازی
- ۵۵ ۲. دانشکده حقوق و علوم سیاسی
- ۵۷ ۳. دانشکده ادبیات و علوم انسانی
- ۵۹ ۴. دانشکده علوم
- ۶۰ ۵. دانشکده فنی
- ۶۲ ۶. دانشکده علوم معقول و منقول (الهیات و معارف اسلامی)
- ۶۳ ۷. دانشکده هنرهای زیبا
- ۶۸ ۸. دانشکده کشاورزی (مدرسه فلاحت)
- ۶۹ بخش‌های دیگر دانشگاه
- ۶۹ ۱. کوی دانشگاه
- ۷۱ ۲. مسجد دانشگاه
- ۷۲ ۳. کتابخانه مرکزی
- ۷۵ فصل چهارم. شیوه مدیریت دانشگاه تهران: شورای دانشگاه و رئیس دانشگاه
- ۷۵ ارکان مدیریتی در دانشگاه تهران
- ۷۶ رؤسای دانشگاه تهران
- ۷۸ استقلال دانشگاه تهران و تحولات مدیریتی آن
- ۸۱ فصل پنجم. نقش اجتماعی دانشگاه تهران در پرتو فعالیت‌های دانشجویی
- ۸۷ سخن پایانی
- پیوست‌ها
- ۸۹ ۱. متن قانون «اجازه تأسیس دانشگاه در تهران»، مصوب
۸ خردادماه ۱۳۱۳ شمسی
- ۹۷ ۲. رؤسای دانشگاه تهران از تأسیس تا انقلاب اسلامی

پیوست ۳. رؤسا و اساتید دانشکده‌های دانشگاه تهران	
در سال‌های آغازین	۹۹
پیوست ۴. روزشمار تاریخی شکل‌گیری تحصیلات عالی و	
دانشگاه تهران	۱۰۵

پیش‌سخن

بیداری جامعه ایرانی با ترکیب قومی، فرهنگی و سرزمینی بس گوناگون با پرسشی تاریخی در آغاز قرن سیزدهم هجری قمری مقارن با دهه‌های آخر قرن هجدهم میلادی صورت می‌پذیرد: چرا در زمانه‌ای که جوامع صنعتی شده اروپای غربی، سربرآورده از تکیه بر اصالت عقل و تجربه‌گرایی، چنین پیش تاخته‌اند، ایران با سابقه تاریخی بس طولانی، چنین پس مانده است؟

این پرسش در همه جا حضور دارد: در دستگاه وزارت (بازتعریف‌شده بعد از نزدیک به پنج قرن فترت) در دارالسلطنه تبریز، در نزد ایرانیان مهاجر به هندوستان از زمان صفویه و یا آنانی که پس از شکست‌های گلستان و ترکمان‌چای در باکو و استانبول اقامت گزیده‌اند، در نزد طبقه اجتماعی نوپای تجار که در ضعف مالی دولت قاجار و در هم‌پیوندی و همراهی با سرمایه‌داری — آن هم نوپا ولی گسترش‌خواه — جهانی شکل گرفته و در حال بالندگی است، در نزد دانش‌آموختگانی که برای آموختن دانش و فناوری نو به اروپا اعزام شده و به کشور بازگشته‌اند و در آخر، در نزد همه کسانی که به طریقی سودای وطن را در سر دارند و آدمی نو و عالمی نو را طلب می‌کنند. طرفه این که، همه جریان‌های اندیشه‌ای این زمانه، و حتی زمانه‌های بعد، از محافظه‌کار تا افراطی، در برابر این پرسش تاریخی، به پاسخی کمابیش یکسان رسیده و راه برون‌رفت از این بزنگاه تاریخی را در نوخواهی، تجددطلبی و طرحی نو در انداختن می‌بینند و در این میان بر نکته‌ای بس مهم و بامعنا پای می‌فشرند: تعلیم و تربیت. کسانی که خود، به هر طریقی، آموزشی دیگرگونه

رَه‌آغازِ دانشگاه: نگاهی تاریخی به سیر تکوین دانشگاه تهران (از تأسیس تا انقلاب اسلامی)

را تجربه کرده‌اند، در پی دگرگونی جامعه به واسطه آموزش همگانی نو و نوپردازی شده هستند. به نظر می‌رسد که همه آنان از نقش آگاهی‌بخش و سترگ آموزش نو مطلع هستند.

با توجه به آنچه در این دوران می‌گذرد، به نظر می‌رسد که بخشی بزرگ از جامعه ایرانی، بخشی از دولت، روشنفکران و... همگی در آستانه عبور از سازمان اجتماعی - اقتصادی و سیاسی - فرهنگی شه‌پدري و نمایندگان در قدرت آن قرار گرفته‌اند. سازمانی که ریشه در عمق تاریخ این سرزمین داشته و بسیار جان‌سخت می‌نماید. آرزویی بزرگ برای گسست از آمریت و خودکامگی، سلسله‌مراتب خانوادگی، نظام آموزشی کهن انتخاب‌گر، رفتارها و هنجارهای وابسته به تقدیر و جبریت و... در مقیاس جهانی نیز مطالباتی چنین وجود دارد. روش‌های نو در زیست و تولید مطرح است، در همه جا تمنای آزادی، برابری و رهایی از قیود جاری و ساری فریاد زده می‌شود. به نظر می‌رسد که رهایی آینده از گذشته، رهایی فرزندان از پدران مطالبه‌ای جهان‌شمول شده است، تاریخ را پدران به روال خود نوشته‌اند و اکنون فرزندان بر آن شده‌اند که تاریخ ویژه خود را با راه و رسمی نو بنویسند.

به نظر می‌رسد که تعلیم و تربیتی نو، پایه همه دگرگونی‌ها خواهد بود. در ایران نیز چنین است، تمنای آموزش نو مبنایی است برای دیگر خواست‌های اساسی جامعه: آزادی، برابری، همبستگی، حقوق مدنی و حکومت قانون برای آن که جامعه بتواند خود سرنوشت خویش را رقم زند، خیالات نو خود را پرورش دهد و تعبیری نو از قدرت و حکومت را در سر داشته باشد. باز شدن مدارس نو و نوآور، در برابر آموزش مکتب‌خانه‌ای قدیم، ابتدا در تبریز و سپس در تهران و گسترش آن به سراسر کشور، آموزش دختران و زنان همپای آموزش پسران و مردان، تأسیس دارالفنون و پس از آن دیگر مدارس عالی، تأکید بر اعزام دانشجو به خارج از کشور و... حاکی از تلاشی سترگ برای قرار گرفتن کشور و جامعه در آستانه دگرگونی‌هاست.

آستانه‌ای برای عبور به آینده، برای عبور از شیوه‌های کهن زیست و تولید به راه و رسمی نو، برای عبور از آرمان‌شهرها و اسطوره‌های کهن به سرزمین‌های خیالی نو و اسطوره‌های جدید، آستانه‌ای برای عبور از زمان مستدیر به زمان خطی، برای تعریف زمان حال در بین زمان‌های گذشته و آینده. آستانه‌ای برای شکل‌گیری طبقات اجتماعی نو همراه با آرزوها و تمناهای جدید. آستانه‌ای برای بازتعریف نووارگی (مدرنیته) اروپایی و به تعریف آن روزگاران «تجدد» و آرزوی بومی‌سازی آن.

شکی نیست که عبور از این آستانه فرایندی سخت و طولانی است. از اولین مدرسه نو در تبریز تا تشکیل دانشگاه تهران و سپس دانشگاه‌های دیگر راهی دشوار پیموده می‌شود، راهی مملو از خطرات و به‌ناگزیر خاطرات. راهی بی‌بازگشت به سوی آینده و با هدفی روشن و بزرگ برای بازتعریف سرزمین و جوامع گوناگون آن در جهانی که تحولاتی شگرف در آن وقوع یافته و در حال وقوع است. بازتعریف سرزمین و فرهنگی کهن و به درازای تاریخ در اکنون تاریخی و آماده برای عبور به فردا. باید به جلو رفت، زندگی را دوست داشت و به خلق بی‌وقفه آن در زمانه دست یازید. حال، گذشته و آینده را در خود دارد، امروز فردایی است که دیروز انتظارش را داشت و دیروز فردایی است که امروز تمنايش را دارد.

و امروز این کتاب در هشتادوپنجمین سالگرد تأسیس دانشگاه تهران انتشار می‌یابد، فردایی که در خیال اندیشمندان آن روزگار برای تأسیس دانشگاه رقم خورده بود، تحقق یافته است. دانش‌آموختگان دانشگاه تهران در همه ابعاد سرنوشت کشور را رقم زده‌اند و همراه با فرازونشیب‌های فراوان سرنوشت دانشگاه را با شهر و کشور پیوند زده‌اند. دانشگاه در خیال شهر نشسته است و شهر برایش آرزوها دارد؛ شهر و کشور نیز در خیال دانشگاه جای گرفته‌اند و دانشگاه آرزوهای بسیاری برای فردای آنها تمنا دارد.

